

RECENSIONER

KRISTINA NORDSTRÖM

DET SANNA SNILLET. GENUS OCH GENIHOS THOMAS THORILD

Stockholm: Makadam, 2014, 216 s. (diss. Stockholm)

Under slutet av 1700-talet, i synnerhet i svallvågorna efter franska revolutionen, sprang ”geniet” upp som självproklamerad konstnärsroll på Europas litterära scen, och under 1800-talet kom det estetiska geniet att stå i ideologiskt centrum för den kulturella produktionen. Från att ha varit något man *har* blev geni något man *är*. Geniet var ensamt, framåtblickande och så gott som alltid en man. Det sista faktumet har självfallet inte undgått den genusteoretiskt medvetna forskningen. Christine Battersbys *Gender and Genius* (1989) blev snabbt en klassiker på området; Kristina Fjelkestams *Det sublimas politik* (2010) är ett svenskt bidrag som relaterar den romantiska geniestetiken till den nya post-revolutionära borgerliga hegemonins sociala ordning, och inte minst dess hårda genusåtskillnad.

Kristina Nordströms avhandling i idé- och lärdomshistoria, *Det sanna snillet* (2014), tar sin utgångspunkt i bland annat dessa studier. Som undersökningsobjekt tas den gustavianska

diktaren Thomas Thorild – den som införde det nya genibegreppet i svenskan, även om han som Nordström påpekar oftare brukade den hos honom synonyma termen ”snille”. Thorilds författarskap kan knappast kallas underutforskning, men ett genusteoretiskt angreppssätt på Thorild har i stort lyst med sin frånvaro. Avhandling finner alltså en viktig lucka, då genuskodade termer uppenbart spelar en central roll i Thorild säregna språkbruk i såväl poesi som prosa – liksom i den stormande och trängande föreställningsvärld texterna uppväckte hos en skara av unga manliga beundrare.

Primärmaterialet för avhandlingen har varit Thorilds samlade skrifter (i Stellan Arvidsons kommenterade utgåva) och står i det hänseendet nära en traditionellt litteraturvetenskaplig kutym om studiet av författaren–verket. Kanske i en vilja att främja sig från Arvidsons socialbiografiska läsning av Thorild, främst i dennes mastodontbiografi över skalden (1989–1993), försöker Nordström i viss mån värja sig för det biografiskt kontextualiserande: ”I min undersökning ligger fokus dock inte på vilka reella personer som knyts till snillet, utan på hur det konstrueras på en kulturell, diskursiv nivå som en särskild, upphöjd identitet.” (13 f.) Denna, de facto endast partiella, ovilja att koppla Thorilds verk till en historisk situation

kontext ställer dock till en del besvär vid närläsningarna av verken, vilket jag återkommer till.

Avhandlingen står stadigt i en idéhistorisk tradition av begreppsanalys och begreppshistoria, varav i synnerhet begrepp hämtade från J. G. A. Pocock används flitigt. Likaså återopas den breda kulturhistoriska forskningsansatsen, framförallt representerad av Lynn Hunt. Inte utan viss förvåning noterar jag dock avsaknaden av ett mer genusinriktat teoriavsnitt, där exempelvis termen ”genus” kunde ha fått en välbehörlig bestämning. De bägge genusinriktade romantikforskarna Christine Battersby och Anne K. Mellor liksom den mer queerteoretiske Andrew Elfenbein finns förvisso med, men det intersektionella perspektiv som aviseras i inledningen, där kopplingar mellan kön, ålder och etnicitet framhålls, blir inte riktigt realiserat. Nordström visar att kopplingar finns, men klargör inte helt vad de spelar för roll.

Avhandlingen är uppdelad i två större analytiska avsnitt. ”Snillels manlighet och mognad” behandlar framförallt hur Thorild skriver fram snille i anslutning till begreppen ”styrka”, ”höghet” och ”frihet”, vilka alla ses som underordnade komponenter i ett positivt laddat manlighetsbegrepp. ”Snillels kvinnlighet och komplementaritet” behandlar istället hur snille sätts i relation till kvinnor och det feminina och hur detta tar sig uttryck genom en mängd dikotomier, som vildhet och mildhet, kraft och harmoni, och snille och smak. En viktig insikt i det första avsnittet är att ”manlighet” hos Thorild inte främst spelar mot ”kvinnlighet”, utan enligt antik tradition snarare förstås som själslig mognad, en positivt laddad motsats till ”barnslighet” (även om denna egenskap, som Nordström framhåller, sammankopplas med feminina attribut).

I den andra delen konstaterar Nordström att Thorild förvisso inte använder ”kvinnlig” som ord, till skillnad från det värdeladdade och frekvent brukade adjektivet ”manlig”, men att det feminina likväl frekvent förekommer som

motbild mot det ”manliga”. Men Nordström poängterar även att Thorild i debattskriften *Om kvinnokönets naturliga höghet* (1793) framhåller kvinnor som det civiliserade snillets like, i motsats till våldsamma män, och därtill lyfter fram kvinnans rätt till medborgarskap. Det syns som att Thorild gjorde skillnad mellan kvinnor, som värderas positivt, och feminitet, som värderas negativt, och ofta tillges män. Nordström menar dock att denna syn förändras i Thorilds senare diktning, där kvinnor ofta tillges en feminin position kopplad till hemmet, medan den maskulina offentliga rollen explicit tillskrivs män. Enligt Nordström pendlade han mellan en enkönsmodell med manlighet som absolut ideal och en tvåkönsmodell med skilda måttstockar, i vilken kvinnlighet var oförenligt med ”snille”. Avslutningsvis förankrar Nordström det thorildska snillet i en större historia om borgerlig samhällsomvandling under det tidiga 1800-talet, där genibegreppet i allmänhet ses som en del i konstitutionen av ett autonomt borgerligt subjekt.

Metodiskt fungerar Nordströms analyser helt enligt närläsningens princip, med frikostiga blockcitater som förklaras och därefter följs av antingen nya citat eller kontextualiserande utvecklingar. Tillvägagångssättet är till sin form klanderfritt och Nordström har funnit tankeväckande exempel. Men explikationen stannar ibland vid rena parafraaser av citaten. Thorilds filosofiska uttryckssätt är notoriskt svårhanterat – på en gång fyllt av tvärsäkerheter och synbara självmotsägelser – och det kan frågas hur mycket poäng det är att överhuvudtaget försöka fixera en konsekvent begreppsanvändning i hela författarskapet, eller ens i en hel text. Nordström får ofta anledning att konstatera att samtliga Thorilds favoritbegrepp (”snille”, ”kraft”, ”harmoni”, ”natur” etc.) förbinds med både varandra och en hel drös andra begrepp, som gör dem alla svävande. Thorilds egna filosofiska motiv för uttalanden av typen ”Kraften är lifvet: Harmonien är dyg-

der och skönhet”, byggde på en säregen form av långdraget analogitänkande, vilket också Nordström noterar: ”Eftersom allting i naturen hänger ihop i en analogi kan det utan vidare jämföras med varandra.” (83) Dock dras inte konsekvenser ur denna insikt, vilket skulle ha förhöjt begreppsanalysen.

Ett större problem är att citat från Thorild behandlas utan större hänsyn till vare sig den genre det härrör från eller den specifika situation som omgärdat texten. Även om Thorild hade en, i synnerhet under gustaviansk tid, säregen benägenhet att synas förbli densamme – Thorild! – under vilken tid och i vilken genre han än skrev, torde det likväl spela en betydlig roll för begreppens historiska innebörder om de skrevs i en av de tidiga tävlingsdikterna, i den rabulistiska debattidskriften *Den nye gran-skaren* (1784), eller i ett privatbrev. När citaten ges utan ett specifikt historiskt sammanhang blir analysen av möjliga betydelse ibland något grund. Nordström talar ofta i termer av att idéer sammankopplas eller associeras med andra idéer. Men hon diskuterar sällan hur Thorild medvetet använder sig av retorik för att nå fram till specifika mål i olika genrer, vilket gör att begreppsfluktuationer tenderar att tolkas som en del i historiska förändringar när de snarare kunde förstås som resultat av genrebyten.

Det är som om Thorilds texter vore en avkroppsligad ”diskurs”, svävande för sig själv i en abstrakt idédebatts eter, snarare än utsagor härrörande ifrån en historisk aktör. De generella idéhistoriska mönster som Nordström tar upp till diskussion spelade säkerligen in i Thorilds texter, men Nordströms beskrivningar av dessa traditioner lutar sig oftast mot allmänna modeller vars relevans och förklaringsvärde för Thorilds författarskap stundtals förblir oklart. Exempelvis har jag svårt att se att Pococks idé om en generell struktururomvandling från ett ”politiskt” dominerat *civic society* till ett ”soci-

alt” dominerat *civil society* i 1700-talets Europa, som Nordström förvisso sammanfattar mycket väl, helt oproblematiskt går att överföra på svenska förhållanden, eller hur denna generella trend i så fall nödvändigt relaterar till den i alla hänseenden aparte Thorilds karriär och skriftproduktion. Nordström visar att Thorild skrev sig närmare en tydligt ”borgerlig” position i sin syn på kön i slutet av sin karriär, men *orsaken* till denna eventuella omsvängning blir således mest en fråga om inverkan från abstrakt ”Zeitgeist”.

Bäst fungerar istället analysen då Thorilds text sätts in i ett bestämt sammanhang, som i avsnitten där striden mot J. H. Kellgren behandlas. Nordström visar att Thorild i hög grad använder sig av könskodade invektiv för att framställa sin rival som effeminerad, liksom att Thorilds begrepp om snille står i relief mot den av honom avskydda Svenska Akademiens ”snille och smak”. Här görs det tydligt hur Thorild, i egenskap av parnasspartisan, i praktiken sammanlänkar ”maskulinitet” med ”snille”, vilket är högst intressant mot bakgrund av den allmänna diskussionen av manligt och kvinnligt, liksom om rätten till offentligheten, under samma tid. Nordström är försiktig i sitt omdöme men gör klart att Thorild knappast var den proto-feministiska förkämpe som Arvidson antytt.

Nordströms avhandling är skriven med en klar och koncis stil, som lätt går i dialog med studieobjektets mer diffusa språkbruk. Även om studien inte kommer med några omvälvande resultat eller uttryckligt polemiserar mot tidigare forskning är den likväl värd att läsas, såväl av thorildintresserade som för dem med allmänt intresse för omvandlingar i genussystemet under den europeiska revolutionsåldern.

Tim Berndtsson

MATS JANSSON

POETENS BLICK. EKFRAS I SVENSK LYRIK

Stockholm/Höör: Brutus Östlings bokförlag
Symposion, 2014, 352 s.

Under antiken och mer än tusen år var ekfrasen den mest avancerade retoriska övningen inom utbildningsgången. Det gällde att åskådligt framställa en händelse, stad, byggnad, trädgård, skulptur eller målning så att den på ett meningsfullt sätt skulle stå som levande för åhörarens (inre) syn. Ekfrasens uppgift var att i ord ”säga ut” (gr. *ek-phrazein*) det som föremålen själva inte har möjlighet att förmedla, eftersom de inte har tillgång till ord. Efter att länge ha legat i träda har termen under senare delen av 1900-talet fått nytt liv och på olika sätt omdefinierats. Såväl internationellt som nationellt publiceras en strid ström av böcker, artiklar och uppsatser som studerar ekfrasens möjligheter, ett fenomen som gärna sätts i samband med vår tids ”visuella vändning”.

Mats Jansson, professor i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet och mångårig modernismforskare, har nu i *Poetens blick. Ekfras i svensk lyrik* gett sitt bidrag till den svenska ekfrasforskningen. Men riktigare vore kanske att säga att detta är *ett* bland Janssons många bidrag till frågan, eftersom han i flera artiklar redan tidigare studerat ekfrasens roll i andra författarskap än de som berörs i den nyutkomna monografin. Därtill har han behandlat ett författar- och konstnärskap av det slag som aktiverar ett intermedialt perspektiv, nämligen Sven Alfons (2005).

Den väl disponerade framställningen omfattar 250 sidor och åtta kapitel. Dessa följs av ytterligare nära hundra sidor bestående av 460 spatiöst uppställda noter, en upplysande förteckning över de 58 bilderna och en ambitiös käll- och litteraturförteckning. Efter att en genealogi tecknats inom ramen för 1800-talspoesin, från romantikens Lorenzo Hammar-

sköld fram till nittitalisterna Oscar Levertin och Erik Axel Karlfeldt, ägnas Erik Lindegren, Folke Isaksson, Gunnar Harding, Birgitta Lillpers och Lotta Lotass varsitt kapitel. De olika infallsvinklar som Jansson vill framhålla framgår av kapitlens underrubriker. Det gäller 1800-talets ekfrastiska konventioner, samspelet mellan ekfras och ikonicitet hos Lindegren, ekfrasen som estetisk erfarenhet hos Lillpers, intresset för bildkonst i olika tekniska utföranden hos Lindegren, Lillpers och Harding (i livslångt samarbete med Olle Käks) samt det djupgående intresset för fotografi hos Isaksson och Lotass. Vi får också ta del av en initierad inledning, där de teoretiska utgångspunkterna diskuteras och för ekfrasen viktiga retoriska begrepp presenteras, samt en epilog, där några avslutande teoretiska reflektioner om ekfrasens egenart ges.

Omslagsbilden är utmanande och såpass obehaglig att det är tveksamt om man vill låta boken ligga framme. Dess titel, *Poetens blick*, är satt just i ögonhöjd med den kvinna som avbildas med tillfredsställd, tung blick, rosiga kinder och lätt särade läppar. Det är Cristofano Alloris berömda målning som återges, och kvinnan är den apokryfiska bibelberättelsens Judit som med ena handen håller upp Holofernes avhuggna huvud, vars ögon är slutna och panna rynkad liksom i djupaste förtvivlan. Bli Judit här en sinnebild för poeten, den som oskadliggör och tar makten över bilden genom att i sina ekfraser tala å dess vägnar? Det skulle vara en möjlig tolkning, givet de olika innebörder och funktioner som ekfrasen tilldelats, inte minst av W. J. T. Mitchell. Men Mats Jansson skriver inte under på någon av de redan existerande definitionerna av ekfrasen. Snarare använder han sig eklektiskt och kreativt av flera olika synsätt beroende på ändamål. Att poeten här i stället är den halshuggne Holofernes, som tvingats sänka blicken då han övermannats av konstverket i Judits kvinnliga gestalt, skulle därför kunna vara en lika giltig tolkning av omslagsbildens innebörd.

Denna senare tolkning ligger också närmast den dikt av Hammarsköld från 1813 som Jansson granskar utifrån konventionen att låta epigrammet, inskriptionen, tala för det egentligen tysta konstverket. Här framställer Hammarsköld konstnären själv, drabbad av kärlekssorg, som Holofernes och låter diktjaget känslösamt utropa: ”Här af en ann Holofern, flicka! tag hufvud och lif.” Jansson går så vidare med att påtala de ekfrastiska – här närmast de tolkande och tidstypiskt expressionsetetiska – inslagen i en av Hammarskölds konstrecensioner, utformad som en dialog. Utropet ”se” får här bära fram ekfrasens särskilda *deixis*, dess utpekande uppgift. Men inte nog med det, påpekar Jansson, Hammarsköld återkommer till Alloris målning även i sin konsthistoria. Vi möter här tre olika texter och texttyper – ett epigram, en recension i dialogform och en historisk framställning – som alla ägnats samma målning. Jansson diskuterar dem på ett jämförande och klaggörande vis utifrån ekfrasens modus och verkningsmedel, som kan återfinnas i såväl prosa som lyrik.

Det första läsaren får veta efter att ha tagit sig förbi omslagsbilden är emellertid att detta är ”en bok om dikter om bildkonstverk” (9). Jansson tillfogar omedelbart att det är en bedräglig förenkling, eftersom bildbeskrivningar inom poesin rymmer grundläggande estetiska komplikationer genom att sammanföra olika konstarter, medier och teckensystem. Men denna inledande förenkling dröjer sig ändå kvar. Detta är i hög grad en studie *om* ett ämne, där ett ofta högentressant material uppmärksammas och analyseras, men där själva de drivande frågeställningarna uteblir. Det hade varit önskvärt med en diskussion av urvalet av författare och dikter, liksom om varför just lyrik valts som föremål för studien. Trots att ekfras här är en beteckning som utifrån tillförts till dikterna, alltså en beteckning som ingen av författarna själva valt, förutsätter Jansson oftast att de texter han valt att studera är just ekfraser.

Ekfrasens retoriska verkningsmedel exemplifieras uthålligt, dess litterära effekter påvisas och dess möjligheter att förmedla moraliska och etiska värderingar behandlas, allt mycket värdefullt men på ett sätt som främst adderar kvantitativt till vår kännedom om hur ekfrasen verkar och om dess frekvens i svensk lyrik. Att det som ska visas redan är förutsatt gör studien som helhet en smula oelastisk och förutsägbar, liksom självbektande. Men det är å andra sidan lätt att som läsare glädjas åt den ökade kunskapsmängden, när man får lära känna så särpräglade och intressanta verk som Lillpers diktsamling *I bett om vatten* (1988) och Lotass digitalt publicerade verk där vykort spelar en framträdande roll: *Redwood* (2008–09), *Hemvist* (2009), *Kraftverk* (2009–10) och *Nya dikter* (2011).

Även då bilderna inte har reproducerats inom ramen för den diktsamling som analyseras, så som i exempelvis Lillpers fall, har Jansson valt att återge dem. Det är uppenbarligen en del av hans pedagogik att på så vis analysera ekfraserna tillsammans med deras föremål. Avsikten är då inte att genom bilderna presentera korrektiv till ekfraserna, utan att visa på den tolkningspotential som ekfraserna använt sig av, kort sagt på *skillnaderna* mellan bildens och textens framställning. Det är därför synd att de konstverk som återges, särskilt de liggande bilderna, ofta är återgivna i miniformat. Ibland är de dessutom så mörka och matta att färger och föremål flyter ihop. Med utfallande bilder eller särskilda bildark med glättat papper hade en annan kvalitet i bildåtergivningen kunnat uppnås.

När den bild som ekfrasen gäller inte är tydligt figurativ eller realistisk blir det än viktigare att hålla fast vid att det som ekfrasen sätter ord på är en viss perception och tolkning av konstverkets bildelement, inte något som konstverket ikoniskt eller på annat vis *de facto* framställer. Det borde därför vara så att det ankommer på ekfrasen att ”säga ut” konstverket i ord, men i kapitlet om Lindegrens ekfraser till

Halmstadsgruppens målningar och om Hardings samarbete med Kåks låter Jansson snarare ekfrasen bekräfta en tolkning som han själv tillfört konstverket. Hans tolkande beskrivning kan i och för sig förstås som ytterligare en ekfras, men den saknar trots allt betydelse för den perceptions- och tolkningsakt som gestaltats i Lindegrens respektive Hardings ekfraser. Problemet visar på något principiellt viktigt om ekfrasens betydelse även inom den vetenskapliga diskursen, kanske särskilt inom intermediala studier, där det är svårt för den forskare som vill jämföra artefakter från olika medier och konstarter med litterära texter att undgå att producera egna ekfraser.

Dessbättre är Jansson mycket väl införstådd med att det som särskilt står på spel i en ekfras är att förmedla betraktarens perception och tolkning av konstverket till läsaren. Det gör att diktens likhet med – eller snarare trohet mot – konstverket inte är det väsentliga. Tvärtom är det givande att så som Jansson gör ta fasta på *skillnaderna* mellan ekfrasens och konstverkets framställningar, något som blir särskilt tydligt i sådana fall där vi känner till olika ekfraser av ett och samma konstverk. Till de många olika definitioner och förslag på hur ekfrasbegreppet kan tillämpas som erbjudits under de senaste generationerna lägger därför Jansson slutligen sin egen uppfattning av vad en ekfras är: ”en litterärt gestaltad konkretisation av bildkonstverket som möjligt estetiskt objekt” (263).

Det här synsättet skulle kunna leda till en intressant friktion mellan dels konstverkets, dels ekfrasens historiska kontext, och ansatser till sådana frågeställningar finns särskilt i kapitlet om Lillpers. De många svar som Janssons analys presenterat framstår efter avslutad läsning som en välkommen grogrund för nya frågor.

Till skillnad från de tidigare definitionerna innebär Janssons bud just att den enskilda ekfrasens historicitet betonas, liksom att den ideologiska kontext som poeten verkar inom lyfts fram. Genom insikten att ett enskilt

konstverk kan ge upphov till en mångfald av ekfraser uppstår en spridningseffekt. Det är välgörande, för att inte säga nödvändigt.

Helena Bodin

LENA KÅRELAND

ÄLSKA – DET ÄR ALLT!

GEORGE SAND I LIV OCH DIKT

Stockholm: Atlantis, 2014, 477 s.

Äntligen har vi ett modernt och fullständigt verk på svenska om den franska författarpseudonymen George Sand (Aurore Dudevant, 1804–1876), en centralfigur i 1800-talets litterära liv i Europa. Litteraturprofessorn Lena Kåreland har sedan länge mutat in den franska litteraturen genom understreckare i *Svenska Dagbladet*. Tack vare kännedom om landet och orientering i originallitteraturen är hon väl lämpad för uppgiften.

Kårelands verk är ambitiöst. I fem kapitel presenteras liv, författarskap, brevskrivande, politiska och feministiska engagemang samt Sands plats i forskning och kritik. Det är välskrivet och välavvägt.

Det digra bakgrundsmaterialet redovisas genom slutnoter och litteraturförteckning, kronologi och verklista. Kåreland har ett omfattande källmaterial att hantera. Hon redovisar sina insikter med saklig elegans. Ingångsvärdet är ju sådant att Sand i stort sett är okänd i Sverige idag. Hennes verk är otillgängliga på grund av ett försumbart antal moderna översättningar till svenska.

Den som inte vill fördjupa sig i kapitlet om författarskapet och brevskrivandet kan med stort utbyte läsa prologen på nära hundra sidor. Kårelands arbete är härvidlag ett tungt vägande bidrag till kvinnolitteraturforskningen. Störst intresse för dagens forskning utgör Sands unika position som författare och opinionsbildare i sin samtid.

Kårelands syfte med boken har nog inte

varit att locka en allmänt biografihungrig läsekrets. Den romantiska klichébilden har redan framställts populärt hos Knut Ståhlberg. George Sands utmanande livsstil kommenteras strövis hos Kåreland och kanske görs det några gånger för mycket.

Bokens främsta syfte är att ge en allsidig bild av författaren George Sand. Kåreland vill visa vilken kompetent och målmedveten yrkesförfattare hon var under dryga fyrtio år. Sand speglar samhällsandans under 1800-talet och därtill hade hon starka band till revolutionstid och republikanism. Om man idag har svårt att utvinna Sands litterära kvaliteter är hon desto mer intressant ur ett idéhistoriskt och etnologiskt perspektiv.

George Sand var en självständig och stark kvinna som bröt upp från ett olyckligt äktenskap och sökte kärleken i tvåsamhet, intellektuellt arbete och samhällsengagemang. Kåreland jämför hennes ofantliga produktivitet med Strindbergs. Hon var sin tids kulturkändis, kollega med Balzac och Flaubert och uppskattad av ryska författare som Turgenjev och Dostojevskij.

George Sands korrespondens omfattade drygt 20 000 brev. Hennes *Historie de ma vie* (1855) är ett sällsynt självbiografiskt verk. Här kan vi jämföra med brevskrivaren Fredrika Bremer och minnestecknaren Malla Silfverstolpe. Det voluminösa antalet romaner har likheter med Almqvists verk.

Kåreland betonar (s. 13) att hon vill sätta in Sand i dåtidens kultur och bokmarknad och finna kopplingar mellan romanerna och det egna livet. Men väsentligt är också att studera romanerna som fristående estetiska verk. Kåreland greppar med andra ord över mycket. Bokens svaghet är detta breda kikarsikte, vilket gör att studien sväller ut och tenderar att repetera vissa fakta. Texten kunde ha mått bra av att ha vässats lite i konturerna.

Aurore Dupin var dotter till en man av börd och en kvinna av folket. Fadern dog när Aurore var barn och uppväxten präglades av en

dragkamp mellan den högadliga farmodern på godset Nohant och den folkliga modern i Paris underklass. Detta sociala dilemma fick henne att ta ställning för det enkla folket. Uppfostran skedde delvis i klosterpension som formade livssynen; en svärmisk religiositet och tro på en god Gud manifesterad i ett starkt rättvisepatos.

För att komma ifrån det pressade läget inom familjen gifte sig Aurore ung med baron Casimir Dudevant. Äktenskapet blev olyckligt. Med två barn lämnade hon maken och bosatte sig i Paris i början av 1830-talet. Den uppseendeväckande överenskommelsen med maken var att hon skulle bo halva året i Nohant och halva året i Paris, som en pendlare.

I Paris klädde sig Aurore i manskläder för att kunna röra sig fritt på gatorna. På samma sätt blev författarpseudonymen George Sand en täckmantel in i den manligt styrda offentligheten. Och 1832 utkom hon med sin första egna roman *Indiana*. Tillsammans med älskaren Jules Sandeau hade hon året dessförinnan skrivit *Rose et Blanche*.

Vi får följa förhållandet med Alfred de Musset. Bekanta är också relationerna till Liszt och Chopin. Musiken var viktig för Sand och hon drogs till konstnärligt utövande män. Men den enda litterära grupp som Sand tillhörde var kretsen kring tidskriften *La Revue des Deux Mondes*, vari många av hennes böcker först publicerades som följetong.

Den siste mannen i Sands liv var Alexandre Manceau. Förhållandet blev sällsynt lyckligt och varade i femton år. Manceau stöttade henne i praktiska ting (jfr Johan Gabriel Carlén).

Mest intressant i Kårelands livsberättelse är fördjupningen i Sands *Histoire de ma vie*, en av de första stora självbiografierna skriven av en kvinna. Anmärkningsvärt är att en tredjedel av självbiografien ägnas hennes förfäder – syftet är att ge en bakgrund till konstruktionen av det egna jaget. Man står alltid i förbindelse med tidigare generationer. Hennes eget jag är del av ett kollektivt jag.

Det mest omfattande kapitlet behandlar Sands romaner. I ett litteraturvetenskapligt sammanhang är detta hjärtat i framställningen. Den inledande rundmålningen av den franska bokmarknaden under Sands tid är dynamisk och det är först här som man inser hur modern George Sand var. Romanen, särskilt i följetongsform, hade lågt anseende hos det litterära etablissemangen, men successivt omvandlades marknaden och massproducerandet av tidsskrifter och böcker var ett faktum.

George Sand undvek litterära kottierier. Hon ville bli läst av en bred publik. Det förelåg en spänning mellan den akademiska litteraturen inom Franska akademien och de populära författarna. Kåreland framhåller Sand som en av de första yrkesförfattarna. Parallellerna i Sverige var Fredrika Bremer och Emilie Flygare-Carlén.

Romantiken fick ett sent genomslag i Frankrike – först i samband med julirevolutionen 1830. Man bör beakta att Sand gjorde debut under denna turbulenta tid. Hon kom som författare, liksom Fredrika Bremer, att stå med ett ben i romantikens idésfär och ett annat i den gryende idealrealismen.

Debutromanen *Indiana* från 1832 finns i fyra olika versioner. Forskare har påpekat att Sands egna ändringar inneburit försämringar. I *Indiana* bryts realism mot idealism. Melodramatiska och gotiska inslag är legio. Men samtidigt är *Indiana* en tendensroman som angriper dåtidens äktenskapssyn.

Kvinnans ställning som hustru och älskarinna var huvudtemat för Sands 1830-talsromaner. *Léila* från 1833 är en kvinnlig Faust och Byronhjäلتinna. Romanen handlar bland annat om kvinnlig frigiditet och manlig sexuell oförmåga – ämnen som lär ha varit mycket uppseendeväckande. Sands ideal för den optimala sexualiteten var att man och kvinna förnades på ett djupare andligt plan.

Romanen *Consuelo* från 1842–43 blev en internationell framgång på temat utvecklingsroman, men med en sångerska som huvudper-

son. *Consuelo* strävar efter en syntes mellan konstmusik och folklig musik. I romantikens anda ser Sand gärna att musiken sätter människan i kontakt med naturen.

Kårelands metod att stanna till vid några romaner och läsa texterna på nytt är ett utmärkt sätt att komma författaren Sand närmre. Det breda perspektivet stramas åt och analysen vinner i konkretion.

Vidare uppmärksammas Sands intresse för folklore i artiklar om traditioner i hemregionen Berry. Det är Sands hembygdsskildringar som givit henne en plats i Frankrikes litterära kanon. Intresset för folket var delvis tidstypiskt, men kan också tolkas som Sands socialistiska propaganda i idealistisk form. Landsbygden kopplas hos Sand samman med drömmen om ett socialistiskt samhälle.

La Petite Fadette från 1849 är en av dessa välkända hembygdsskildringar, som ofta brukar räknas som barnlitteratur. *La Ville noire* från 1860 kan kallas en typ av arbetarlitteratur i sitt försök att skildra knivtillverkningen i Thiers. Dessa båda exempel visar att Sands långa författarskap spände över många genrer inom prosaberättelsen.

Mest spektakulär av Sands reseskildringar är förstås *En vinter på Mallorca* (1841–42). Mer än ett intimt porträtt av reskamraten Chopin är detta verk en litterär reseskildring som sensuellt beskriver upplevelserna på ön.

Breven utgör emellertid George Sands allra vackraste bok, framhåller Kåreland. Korrespondensen finns tillgänglig i 26 volymer – dubbelt så många brev som Strindberg skrev. I detta sammanhang borde Kåreland även ha jämfört med betydelserna av Fredrika Bremers brev för 1800-talsforskningen.

När Kåreland gör nedslag i brevfloren kan man känna en viss trötthet och önska att brevrelationerna bakats in tidigare i livsberättelsen. Men detta har nog varit ett dispositionsproblem. Det sista stycket om förläggarna i brevkapitlet kan uppfattas som ett påhång och hade placerats

bättre i det inledande partiet om författarskapets framväxt i förhållande till bokmarknaden.

Ett centralt parti i Kårelands studie är det tematiska kapitlet om politiken, kvinnan och feminismen. De kvinnopolitiska frågorna hanteras med försiktighet. Sand som feministisk förgrundsfigur problematiseras och relativiseras till den samtida debatten. Detta är ett klokt förhållningssätt – annars gör man Sand till en mer militant feminist än hon var. Kåreland lyfter fram ambivalensen hos Sand mellan att vara revolutionär men borgerlig, antiklerikal men religiös.

Självklart var Sand republikan och hon hade en socialistisk grundinställning. Därtill engagerade hon sig i lokalpolitiken. Men 1848 års revolution satte Sands ideal på prov. Sand fick se sina förhoppningar på en socialistisk republik grusade. Hon återvände besviken till godset Nohant.

Kvinnans rätt till utbildning var en mer hanterlig fråga att debattera. Men den sociala frågan var viktigare än kvinnofrågan för Sand. Hon hävdade kvinnans särart och kan kallas feminist med förbehåll. I juridiskt hänseende skulle kvinnan vara likställd mannen, men rösträtt och politiska uppdrag – så långt gick inte Sand. Detta agerande visar vilken solitär Sand var som opinionsbildare.

Sand gick sin egen väg och anslöt sig inte till föreningar och kottier. Hon stred för varje individs frihet, oberoende av kön. Sexuell frihet stödde hon inte, däremot skulle äktenskap kunna upplösas om det förslavade kvinnan. Sands agerande kan tolkas som androgynt. Hon såg sig själv som ett återsken av fadern.

Kapitlet om George Sand i forskning och kritik blir ett fastställande av läget och har ett mindre allmänintresse än tidigare partier om livet och verket. Här får vi veta mycket om hur forskare och läsare värderat författaren.

Den bild som ges av den nyckfulla lanseringen av George Sand på svenska är väl underbyggd och det är bara att instämma i

förvåningen över att ingen har givit sig på att översätta *Historie de ma vie* till svenska.

Kåreland gör en intressant jämförelse mellan Sands och Selma Lagerlöfs position som en flitigt läst och i sin hembygd förankrad författare. Hemprovinsen Berry och det muntliga berättandet från äldre generationer spelade en viktig roll i Sands författarskap. Däremot var Sand mer okonventionell och utmanande i sitt förhållande till etablissemangen. Hon hade heller ingen medveten plan för att göra författarkarriär.

Bokens tematiska uppläggning kan upplevas som ett hinder för drivet i framställningen. En annan invändning är att Kåreland gör sig till andra forskares talesperson. Men helhetsintrycket blir att Kårelands stora arbete är fullödigt. Kåreland avslutar med att betona att Sand borde vara intressant för forskningsinriktningen Life-Writing, eftersom liv och skrivande löpte parallellt hos Sand. Kåreland visar att detta nu är gjort på svenska.

Gunnel Furuland

AGNETA RAHIKAINEN
**POETEN OCH HENNES APOSTLAR.
EN BIOMYTOGRAFISK ANALYS AV
EDITH SÖDERGRAN**

Helsingfors: Helsingfors universitet, 2014,
268 s. (diss. Helsingfors)

Agneta Rahikainen inleder med att konstatera Södergranforskningens omfattning som bara under de senaste tre decennierna utökats med ett tiotal avhandlingar, monografier, biografier och antologier. Till hennes apostlar räknar hon inte alla dessa forskare i allmänhet utan ”de personer som sett sig som talesmän för Edith Södergran, [som har] tagit på sig rollen antingen som efterföljare eller ’lärjungar’, eller som ’missionärer’ för det nya hon förde med sig i sin konst” (s. 10).

Avhandlingens ”centrala forskningsfråga” är

vad som ”egentligen [ligger] bakom [Gunnar] Tideströms agenda och förhållningssätt” i monografin *Edith Södergran* (1949) (s. 8). I fokus för undersökningen är också analysen av en mytologiseringsprocess med utgångspunkt i Michael Bentons ”Brontë-paradigm” i *Literary Biography. An Introduction* (2009). I dess första fas sällas fakta fram som bekräftar en tes eller en agenda, därefter sker en fikcionalisering, fiktionen blir till myt och faktion, för att därefter bli föremål för den nutida biografens demytologisering. Det räcker inte att gå tillbaka till källorna för att bli kvitt myterna, demytologiseringen måste åtföljas av nya biografiska berättelser. Följaktligen har Agneta Rahikainen vid sidan av avhandlingen publicerat biografin *Kampen om Edith. Biografi och myt om Edith Södergran* (2014).

Rahikainen analyserar samtida mottagande, postuma Södergrantolkningar och kanoniseringen av Södergran som modernistisk föregångare under 1930- och 1940-talen. Samtidigt sentimentaliseras och fikcionaliseras Södergran själv, liksom hennes hem och miljö. Bilden färgas av en romantisk genimyt, av Gunnar Tideströms och Olof Enckells Södergranmyt och av Hagar Olssons fikcionalisering.

I avhandlingens avslutande kapitel undersöks bilden av Södergran i svensk och finsk litteraturhistorieskrivning. För att urskilja implicita värderingar analyseras ”strings” eller associativa ordfält med inspiration från Petra Broomans avhandling *Jag vill vara mig själv. Stina Aronson (1892–1956), ett litteraturhistoriskt öde* (1999). Men Rahikainen använder inte ”den mycket detaljerade, kvalitativa, kvantitativa och komparativa innehållsanalys Broomans utarbetat utan fokuserar på att genom stringen och den metahistoriska modellen göra en närläsning av de litteraturhistoriska texterna om Södergran” (s. 206). Med hjälp av Hayden Whites verktyg för att analysera berättarstrukturer (*Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, 1973), kommer Rahikainen fram till att sättet att be-

skriva Södergrans diktning kan karaktäriseras som en romans, medan livet framställs som tragedi. Förklaringsformen är objektfokuserad men också kontextuell när det gäller framställningen av författarskapet. Det politisk-ideologiska synsättet är det mest varierande och intressanta. John Landquist, Claes Ziliacus, Birgitta Trotzig och Ebba Witt-Brattström betecknas som ”mest anarkistiska” eftersom de ”tydligt ställt sig mot tidigare skribenters analyser och själva skapar en motberättelse till traditionella och konservativa tolkningar” (s. 238). Fram till 1990-talet traderas emellertid ”slitna formuleringar om Södergran, strings och faktoider”, med undantag för Birgitta Trotzigs essä ”Edith Södergran” i *Författarnas litteraturhistoria* (1978). Sammanfattningsvis understryker Rahikainen vikten av att ”gå till arkiven eller alternativ[t] göra bruk av textkritiska och editionsfilologiska samlade skrifter”, samt behovet av källkritik (s. 242).

Denna granskning av litteraturhistorieskrivningen är avhandlingens tyngdpunkt och hade kunnat få större plats på bekostnad av den biografiska översikten och en forskningskritik som tenderar att ägna sig åt upprepningar istället för att bygga vidare på den forskningskritiska Södergranforskningen. Rahikainen utgår från samma exempel som anförts tidigare, bland annat spekulationerna kring ”Terijokimannen” och kritiken av de rasbiologiskt anstrukna teorierna om Södergrans konstitution. Blir det inte kontraproduktivt att bita sig fast i kritiken av Tideström och Enckell? Varför bara granska forskning och reception fram till 1955 men litteraturhistorieskrivningen till 1990-talet?

Kritiken av den samtida receptionen hade kunnat nyanseras med hänvisningar till Rabbe Enckell, *Modärn finlandssvensk lyrik* (1934), liksom Aale Tynni ”Edith Södergranin runous” (1941). I likhet med Rahikainen menar även de att mottagandet inte var entydigt negativt. Den polarisering mellan traditionalister och modernister som Rahikainen pekar på gör

också Roger Holmström gällande i ”Traditionalister och modernister i finlandssvensk litteraturkritik på tio- och tjugotalet” (1986), liksom Marcus Galdias i *Begründungsprobleme der Södergran-Philologie* (1989). De menar dock att den uppstod i samband med fejden kring *Septemberlyran*, medan Rahikainen pekar på polariseringens betydelse i den postuma receptionen. Slutsatsen att modernisterna lyfte fram banbrytaren och traditionalisterna ”den romantiska tolkningen av henne [Södergran] som ljuv natur- och kärleksdiktare” tål icke desto mindre att poängteras (s. 109).

”Alla biografier består av materialval och tolkningar, vilket leder till val av fokus och agenda”, konstaterar Rahikainen inledningsvis (s. 15). Det kan i vid mening sägas om all argumentation – även avhandlingar. Men undersökningen leder fram till slutsatsen att ”[d]en metahistoriska analysen avslöjar underliggande attityder och agendor hos många skribenter” (s. 237). Det som här beskrivs är en dold agenda hos vissa skribenter – i motsats till andra som förutsätts ha en öppen sådan. Det är lätt att som läsare fortsätta på Rahikainens spår att vid sidan av en misstankens hermeneutik notera ”strings” också i avhandlingstexten, kopplade till en (dold) agenda.

Edith Södergrans mor, Helena Södergran, är dotterns ”ständiga bundsförvant, största beundrare, förstaläsare och närmaste kritiker”. Hennes självförtroende beror på moderns uppbackning och frigjordhet som kvinna (s. 22 f.). Hagar Olsson är opålitlig eftersom det för henne var ”mindre en fråga om vad som egentligen är rätt eller fel och [...] mer om behovet att monopolisera Södergran” (s. 190). ”En bisarr detalj att notera i sammanhanget [beskrivningen av Södergran som författare] är Hagar Olssons bruk av metaforer som handlar om mat och ätande när hon talar om ’surdeg’, ’frukt’, ’smakar bitter’ och ’nuets fadda mun’. Det står i skarp kontrast till det budskap hon vill föra fram om Södergran som metafysiskt

väsen” (s. 78). Att Olssons minnesruna publicerades först ett halvår efter Södergrans död tyder på skuldkänslor som ”blandades med en känsla av skam” (s. 79 f.). Det är vidare möjligt att en ”direkt svartsjuka” är förklaringen till att Hagar Olsson ”mer eller mindre stjal väninnans dröm om att resa till Dornach och träffa Steiner, även om hon är mindre intresserad av den andliga sidan av hans läror” (s. 200). ”På så sätt får hon förstahandskunskap om honom som inte väninnan har. Svartsjuke-spelet går åt båda hållen. Olsson är svartsjuk på Södergran för hennes djupa engagemang i Steiners läror och Södergran är svartsjuk på väninnan för att hon personligen träffade honom” (ibid.). Elmer Diktonius ”hade trots allt en lite mer nyanserad syn på sin gamla vän Edith Södergran” (s. 115):

Möjligen berodde det på att han inte kände sig hotad av hennes författarskap på samma sätt som Hagar Olsson, där en kvinnlig konkurrens sannolikt inverkad. Diktonius tyckte inte om att man uttryckte sig sentimentalt och patetiskt om Södergrans liv och författarskap, och var övertygad om att hon hade ogillat ”patetiserandet”. Han upplevde att det var just sådant Hagar Olsson sysslade med. (ibid.)

Det var också Diktonius som fick ta hand om det mesta av kvarlåtenskapen och skrev fler artiklar om Södergran än Hagar Olsson – trots att Olsson själv påstod motsatsen (s. 97).

Gunnar Tideström i sin tur, ”infantiliserar [...] Södergran och banaliserar hennes diktning”. ”Hans inställning till hennes person avslöjas även då han talar om henne som ’den privata lilla människan Edith Södergran’ ” (s. 187). Påpekandet att Hagar Olssons och Elmer Diktonius respektive förståelse av litteratur och skapande färgade deras bild av Södergran, är viktigt och relevant. Men slutsatsen blir att Olsson och Diktonius ”[e]fter väninnans död gjorde [...] sitt bästa för att på sina egna vis mystifiera och mytologisera

Edith Södergran” (s. 96). Var deras agenda mytologiseringen i sig? Att deras tolkningar av Södergrans författarskap kan ha bidragit till en mytologisering är något annat.

I sammanfattningen konstateras kort att Södergran själv var med om att skapa vissa myter. Det hade varit fruktbart att i undersökningen också ta fasta på paratexter (Genette): till exempel boktitlar och dikttitlar samt eventuella förord (peritext), Södergrans egna insändare och kommentarer i brev, fejden kring *Septemberlyran*, med mera (epitext). Inte heller diskuteras de olika utsagornas status. Det är inte bara en fråga om kvantitet eller innehåll, utan också om var och när den formuleras, och av vem.

Poeten och hennes apostlar avslutas med konstaterandet att det i dag är svårt att ”göra en klar gränsdragning mellan fakta och myt”, vilket delvis beror på att dikterna tolkats biografiskt, men att de är ”värda att läsas i sin egen rätt” (s. 244). Agneta Rahikainen verkar utgå ifrån ett sätt att se på litteratur som varit dominerande inom litteraturvetenskapen och som går ut på att hålla författaren och texten isär, men som inte minst i vår samtid har kommit att ifrågasättas både i teori och praktik. Att det hela tiden behövs ”nya biografier som belyser författarskapet i en ny tid”, är jag helt med på (s. 21). Jag tror naturligtvis också på vikten av källkritik. Men jag tror inte på möjligheten av att skapa en ”ren” biografi eller text där legenden reduceras till sin rätta kanoniska form. Och är inte Södergrans diktning också dess receptionshistoria?

Boel Hackman

SARA DANIVS

HUSMODERNS DÖD OCH ANDRA TEXTER

Stockholm: Bonnier, 2014, 419 s.

I förordet till *Husmoderns död och andra texter* berättar Sara DanivS om hur hon som ung och oerfaren skribent författade ett handskrivet

brev till Arne Ruth, på den tiden *Dagens Nyheter*s chefredaktör och kulturchef. Ruth ringde upp, och snart svettades den nyblivna recensenten med Roland Barthes *Det ljusa rummet* i svensk översättning: ”Det tog mig en månad att få till en artikel som liknade en anmälan.” (s. 36.) Sådär i efterhand kan man konstatera två saker: att *DN* gjorde en lyckad rekrytering och att det offentliga kritiska samtalet kring litteratur genomgått stora förändringar, inte minst gällande den ekonomiska basen för verksamheten. Om det för några decennier sedan åtminstone hyggligt gick att försörja sig som frilansande litteraturkritiker, är detta idag – med några få undantag – omöjligt. Tanken på att lägga veckor, för att inte tala om månader, på en längre recension eller en essä ter sig som en hägring i en kultursidesöken som i bästa fall betalar någon tusenlapp för 3 000 tecken (före skatt och sociala avgifter). Istället sköts recensensverksamheten som extraknäck eller gratisarbete av annorstädes anställda akademiker eller entusiaster.

Det är med andra ord goda tider för pessimister som önskar sjunga rekviem över den djuplodande litteraturkritiken. Ändå är det inte främst tankar kring det offentliga litteraturkritiska samtalets förändring och en längtan tillbaka till en kritik som flytt som väcks i mig under läsningen av DanivS nya bok. Istället innehåller den exempel på möjliga sätt att skriva om litteratur utanför den strikt litteraturvetenskapliga texten (som förvisso ständigt är under omförhandling), och det är nog främst detta som är bokens förtjänst. Det kan exempelvis röra sig om en kortare recensions-text som behandlar röntgenstrålning i Thomas Manns *Döden i Venedig*, en personligt hållen essä om socker och låga lustar, eller en civilisationskritisk närläsning av *Bonniers kokbok*. Materialet, som uteslutande består av tidigare publicerade eller i andra sammanhang presenterade texter, sträcker sig förutom essäer och recensioner också till ett antal längre kultur-

artiklar, ibland med inbäddat intervjumaterial. De speglar Danius bana både som litteraturforskare och som kritiker (forskare blev hon för att skola sig till en bättre recensent, skriver hon i essän "Pappas bibliotek"). Utgåvan är elegant bildsatt och tillgängligt formgiven vilket gör läsningen lustfylld, samtidigt som bristen på direkta referenser och notapparater kan förarga den petige. Detta kompenseras delvis av ett praktiskt personregister och bibliografiska uppgifter om texternas ursprungliga publiceringssammanhang, samt i texterna behandlade titlar.

Läsare av Danius tidigare arbeten kommer att känna igen sig i *Husmoderns död*: Det rör sig om modernitetens stora problemkomplex med särskild uppmärksamhet ägnad åt förändrade varseblivningsmönster hos den västerländska (västeuropeiska) människan. På sätt och vis både sammanfattar och befäster boken Danius position som etablerad och skicklig uttolkare av modernismens klassiker. I hennes läsningar spelar medieteknologiska skiften en viktig roll, där den modernistiska romanen i händerna på Mann, Joyce, Woolf, Balzac, Flaubert, Proust och Stendahl (för att bara nämna de oftast förekommande) utgör teknologisk provkarta och sinneslaboratorium i ett. I synen på förhållandet mellan teknik och estetik (vilken är den första röraren?) söker Danius underminera föreställningen om en sådan dikotomi, och tvärtom påvisa deras ömsesidiga, historiskt betingade beroende. Detta märks exempelvis i texten "Paul Virilio och den bombade leksaksbutiken" om Virilios kulturkritik, där Danius avslutningsvis ifrågasätter dennes teknikdeterminism och menar att Virilio missar den centrala frågan kring hur och varför teknisk förändring äger rum (s. 217). Faktum är att Danius ger de allra bästa exemplen på permutationen mellan teknik och estetik, människa och maskin, i två texter som inte behandlar litteratur, utan konstglas: "Orrefors glasbruk och min farfar disponenten" respektive "Konstglasets modernism". Den första tex-

ten tecknar en historisk exposé i miniatyr av svensk konstnärlig modernism mot fonden av finanskris och facklig kamp, medan den andra lyfter fram konstglasets egenskap av estetisk artefakt svävande mellan industriell produktion och individuellt skapande. I "Samtal med Bruno Latour", ursprungligen publicerad 1997, anar läsaren en viktig inspirationskälla till en teoretisk hållning som inte räds till synes disparata undersökningsobjekt – och då inte bara för att Latour vid ett tillfälle sitter "försjunken i *Bergtagen*" (s. 191) på sitt hotellrum. För både Latour och Danius handlar det om att öppna dammluckorna mellan konst och vetenskap, humaniora och *science*, högkultur och masskultur (Danius liknar kanoniserade modernistförfattare vid litteraturens "finlandsfärjor"), teoretiska resonemang och sinnlig gestaltning.

Ett bra exempel på det senare är essän "Sven Lindqvist in action", där Danius utifrån Lindqvists författarskap bland annat för ett resonemang om essäkonsten. Här träder, inbillar jag mig, också Danius eget sakprosaideal fram. Essäformen är den mest krävande genren för sakprosa, fastslår hon, och jämför med avhandlingens format: "Det tar säkert längre tid att skriva avhandlingen, men essän som form är likafullt mer fordrande. Den sätter fler begävningar i spel. Det är som att jämföra en mungiga med en violin – därmed inget ont sagt om mungigan." Som den mungigespelare jag är håller jag med. Den lyckade essän kräver en tålmodig strävan efter ett personligt och trovärdigt tilltal, en ton som står sig i egen rätt, som förmår beskriva, analysera och gestalta mödosamt förvärvat kunskap. *Husmoderns död* innehåller flera exempel på sådan essästetik, dit redan nämnda "Pappas bibliotek" hör. Här får ett inledande, ömsint porträtt av en fars otidsenliga kärlek till romantikerna och upplysningsförfattarna illustrera genomgripande förändringar i litterärt mode och litteraturkritik. För Danius generation är det istället modernismens länge normerande konstförståelse som skakas i grun-

den, vilket leder till talet om "litteraturens marginalisering" och "kritikens tabloidisering". Samtidigt menar hon att dessa ofta förekommande beskrivningar är missvisande eftersom de är "normerande". Istället vill hon betrakta dem som symptom på ett mer djupgående skifte: "Ytterst hänvisar beteckningarna till de seismografiska förändringar som följer i spåren på den modernistiska konstuppfattningens gradvisa upplösning." Denna förändring har i sin tur lett till ett behov av att omformulera "den litteraturkritiska institutionens självförståelse" enligt Danius (s. 37), ett behov som är lätt att känna igen i den regelbundet uppblåsande kritikdebatten. Ändå måste det nog sägas att en i grunden modernistisk litteratursyn alltjämt präglar litteraturkritiken, med krav på autenticitet, normbrott och estetisk förnyelse.

Tonfallet som förenar det personliga, och ofta humoristiska, med reflektioner kring den modernistiska litteraturens historiska egenart, förekommer också i flera av bokens kortare texter. Bäst fungerar det när Danius – likt en Sven Lindqvist – befinner sig ute i fält och låter handgripliga erfarenheter belysa teoretiska och litteraturhistoriska resonemang. "På stranden med Sartre och Camus" inleds med en semesterscen från ungdomens tågfluff. Mitt bland badande turister i Nice läser hon Sartres *Äcklet*, betraktar sin banale pojkvän och det futtiga strandlivet, och konstaterar: "Det var som om hela världen kom från Täby." (s. 53) Med avstamp i denna scen resonerar Danius vidare kring en händelse, ett livs och en berättelses beskaffenhet utifrån Sartre och Camus. I andra fall praktiserar hon själv sitt intresse för stadsrummet i litteraturen och litteraturen i stadsrummet, som exempelvis i essän "Kosmos på Folkungagatan" där hon ger sig ut på Södermalm på spaning efter spår av Tomas Tranströmer. I "Goethe i Hollywood" byter Danius ut promenadskorna mot bilen och besöker människor med kopplingar till den samling av tyska intellektuella superstjärnor som tog sin tillflykt till Kalifornien under Hit-

ler-åren (familjen Mann, Brecht, Schönberg, Adorno och Horkheimer, med flera).

Bilden av litteraturvetaren med bandspelaren i hand som under Kaliforniens sol letar levande spår efter författarna till *Upplysningens dialektik* är befriande, eftersom den är så sällsynt. Det är få förunnat att som Danius kunna publicera en liknande textsamling på ett stort förlag riktad till en bred allmänhet. Mot bakgrund av de ökade kraven från forskningsfinansierare att enkom publicera sig i engelskspråkiga peer-review-tidskrifter med försvinnande få läsare utgör *Husmoderns död* en viktig påminnelse för nämnda forskningsfinansierare om det värdefulla i att stötta och odla en litteraturkritisk offentlighet också utanför det akademiska sammanhanget.

Markus Huss

JESSICA PRESSMAN
**DIGITAL MODERNISM. MAKING
IT NEW IN NEW MEDIA**

New York: Oxford University Press, 2014,
224 s.

När detta skrivs är det bara några dagar kvar till dess att Apple ska ha ett av sina årliga event. På tekniksajter och i sociala medier pågår spekulationer för fullt. Vad kommer de senaste produkterna och uppdateringarna att bestå av? På många sätt är detta event och den uppmärksamhet det får talande för vår tids stora upptagenhet och i det närmaste besatthet vid det nya med stort N.

Denna upptagenhet och besatthet är utgångspunkten för Jessica Pressmans *Digital Modernism. Making It New in New Media*. På 224 fullmatade sidor går hon i närkamp med föreställningen om att så kallad digitalt född litteratur – det vill säga litteratur som har datormaskinen och olika programvaror som sin yttersta förutsättning för att producera estetiska effekter – är framåtsyftande och nyhetstörstande

per se. Det senare har, menar Pressman, varit en vanligt förekommande hållning i forskningen, där digital och elektronisk litteratur av detta slag alltsedan den digitala hypertextens genomslag på 1980-talet betraktats som ett typiskt postmodernt fenomen. I *Digital Modernism* vill Pressman erbjuda en alternativ historieskrivning och blottlägga hur det i en rad samtida digitala verk som hon benämner digital modernism går att se ett motstånd mot upphöjandet av det nya. Det gäller verk såsom William Poundstones *Project for the Tachistoscope [Bottomless Pit]* (2005), Young-hae Chang Heavy Industries (YHCHI) "DAKOTA" (2002), Judd Morrissey och Lori Talley's *The Jew's Daughter* (2000) och Eric Loyers *Chroma* (2001).

Det som framförallt utmärker och förenar dessa verk i förhållande till annan digital och elektronisk litteratur är, framhåller Pressman, hur de aktivt förhåller sig till en modernistisk litterär tradition med avantgardistiska förtecknen representerad av framförallt Ezra Pound och James Joyce. I linje med Pounds berömda mantra "Make It New", som återljuder i bokens undertitel, handlar det i dessa fall om att söka sig bakåt i historien och traditionen, för att med den som utgångspunkt skapa någonting nytt. Mer precist handlar det om synnerligen komplexa och svårgripbara verk som i digital form på olika sätt återknyter till och utvecklar en modernistisk textsyn och estetisk praktik – därav benämningen digital modernism. Detta innebär i sin tur, hävdar Pressman, att vi måste betrakta modernismen i ett delvis nytt ljus, och framförallt bejaka dess intresse för frågor om medier och medialitet.

I stort kan *Digital Modernism* beskrivas som en mediearkeologisk utgrävning av den digitalt födda litteraturens förflutna, vilket inte minst signaleras genom det i boken återkommande ordet gräva (*excavate*). I likhet med studier inom det mediearkeologiska fältet är ambitionen att med utgångspunkt i nuet blicka bakåt för att på så vis låta nutid och dåtid belysa varandra.

Pressman själv väljer emellertid så när som på ett undantag – när det gäller analysen av William Poundstones *Project for the Tachistoscope [Bottomless Pit]* – att tona ned det mediearkeologiska perspektivet, även om det inledningsvis nämns som en viktig inspirationskälla och hela tiden finns med i bakgrunden. Istället slår hon ett slag för närläsningen som metod för att närma sig de digitala modernistiska verk hon undersöker. Denna metod är, som bekant, även den intimt förknippad med en modernistisk estetik, men Pressmans syfte är att uppdatera närläsningen så att den även tar hänsyn till den multimediala och multimodala dimensionen av den digitala litteratur hon intresserar sig för. Som ett led i denna uppdatering argumenterar hon inledningsvis utförligt – bland annat genom en närläsning av några av Marshall McLuhans verk – för att det som kommit att kallas *media studies* från sin begynnelse är sprungen ur de närläsningssmetoder som utvecklades inom den nykritiska skolan och som därefter vidareutvecklades av McLuhan i bland annat analyser av reklamannonser. Hon försöker i denna diskussion nyansera den vanligt förekommande föreställningen om närläsning som ointresserad av frågor om medialitet och materialitet. Närläsning i den version McLuhan praktiserar och som Pressman bygger vidare på i sina analyser är, menar hon, tvärtom ett slags mediespecifik analys. Omvänt kan den mediespecifika analysen ses som ett slags närläsning.

De digitala verk som analyseras i *Digital Modernism* kräver inte bara genom sin komplexitet och svår genomtränglighet att närläsas, de förtjänar att närläsas, framhåller Pressman. Att närläsa är också i stort det hon ägnar sig åt i de sex kapitel som utgör *Digital Modernism*. Det inledande kapitlet ägnas som redan framgått åt en närläsning av några av Marshall McLuhans verk i syfte att visa på hur han i en medievetenskaplig kontext omsätter de nykritiska närläsningssmetoder han fick sig till livs under sin utbildning i Cambridge,

där han bland annat studerade för några av den nykritiska skolans portalgestalter, närmare bestämt I. A. Richards och F. R. Leavis. Det andra kapitlet kombinerar närläsning med en mer medicarkeologisk undersökning utifrån McLuhans berömda slagord "Mediet är budskapet!". I centrum står Poundstones *Project for the Tachistoscope [Bottomless Pit]*, där takistoskopet, en nu obsolet teknologi bestående av en apparat som kan visa bilder under en kontrollerad och mycket kort tidslängd, remedieras i ett digitalt format. Pressman visar hur takistoskopet i sin remedierade, digitala form utgör ett slags läsmaskin som i grunden är beroende av den teknologi som datormaskinen utgör. Utifrån denna slutsats drar Pressman trådarna bakåt i historien till den experimentella och modernistiska författaren Robert Carlton Browns planer på att skapa en läsmaskin som, liksom Poundstones digitala verk, fundamentalt utmanar och till och med förändrar vårt sätt att läsa. På ett för Pressmans undersökning signifikativt vis upprättas kontaktytor mellan modernism och det hon kallar digital modernism; mellan takistoskop, datormaskin och Browns så kallade Readies.

Den kombination av närläsning och medicarkeologisk approach som utgör stommen i det andra kapitlet förefaller såsom Pressman omsätter den som fruktbar genom sin kombination av konkreta läsningar och kontextualiserande utblickar. Detsamma kan sägas om det tredje kapitlets mer renodlade närläsning av YHCHI:s verk "DAKOTA", vilket Pressman argumenterar för utgör en närläsning av de två första delarna av Ezra Pounds *Cantos*. "DAKOTA" är programmerat i Flash, vilket aktualiserar en närhet till filmen som medium, men består uteslutande av korta textbitar som i snabb takt avlöser varandra i ackompanjement av ett trumsolo signerat jazztrummisen Art Blakey. Det är ett verk som genom sin blotta hastighet utmanar sin läsare, och som därigenom lämpar sig väl för det slags närläs-

ningsstrategi Pressman förespråkar. YHCHI:s form- och innehållsliga adaptation och remix av Pounds *Cantos*, som kartläggs in i minsta detalj, ses av Pressman som utmärkande för den digitala modernismen i stort. Tillika framhåller hon hur "DAKOTA" genom bruket av programvaran Flash uppdaterar den dubbelexponeringsteknik som i hög grad utmärker Pounds poetiska verksamhet. Som i det föregående kapitlet läses den digitala modernismen i ljuset av modernismen och vice versa. Snarare än att beakta en linjär, teleologisk historieskrivning accentuerar Pressman samtidighet, parallellitet och värdet av ett retroaktivt seende.

Kapiteln som kretsar kring Poundstones *Project for the Tachistoscope [Bottomless Pit]* och YHCHI:s "DAKOTA" är otvivelaktigt bokens starkaste. Det innebär emellertid inte att de står bortom invändningar. Analysen av dessa verk pekar på en problematisk aspekt med närläsningen som metod när det gäller den digitala litteratur som står i fokus i *Digital Modernism* överlag: bitvis blir resonemanget som förs väl närsynt. Även om Pressman tydligt markerar att den närläsning hon förespråkar är uppdaterad i förhållande till den närläsning som praktiserades av nykritikerna finns det en tendens i *Digital Modernism* att sträva efter att likt de senare till varje pris få ihop de verk som analyseras; att se även dessa som organismer där varje del utgör en bit av helheten.

Det gäller inte minst de två nästföljande kapitlens diskussion om hur de verk som sägs tillhöra den digitala modernismen uppdaterar den inom modernismen vanligt förekommande *stream of consciousness*-tekniken à la Joyce, respektive djupdykningen i hur de gör upp med en inom modernismen bärande tanke om att finna ett universellt språk, bland annat uttryckt i vurmen för det kinesiska ideogrammet; en tanke som senare vidarefördes inom datavetenskapen genom dess sökande efter en universellt fungerande kod. De poänger som här förs fram framstår också i stor utsträckning

som mer svårsmälta. Ett exempel är den medvetet anakronistiska läsningen av den berömda Ithaca-episoden i *Ulysses* som präglad av en databasestetik. Det är en läsning som endast är möjlig om man likt Pressman läser den utifrån den digitala horisont som Judd Morrissey och Lori Talleys *The Jew's Daughter* ger – som hon konstaterar kom ordet databas först med i *Oxford English Dictionary* på 1960-talet. Inte heller Pressman tycks i dessa sammanhang helt övertygad av sin argumentation, utan tillgriper en mängd förbehåll och ett analogitänkande av typen: "I want to suggest that this section of *Ulysses* resembles a database or, more specifically, it depicts the experience of retrieving information from a database." (111)

I min (när)läsning av *Digital Modernism* blir marginalanteckningarna och frågetecknen allt mer frekventa under andra hälften av boken, för att slutligen hoppa sig i den avslutande codan. Där den digitala modernismen tidigare setts som en strömning utmärkande för en viss typ av digital litteratur skapad och distribuerad via nätet och med en tydlig koppling till modernismen, omfattar den nu något oväntat även den samtida tryckta litteraturen. Det underliggande argumentet för denna rockad är att även den senare har den digitala teknologin som sin förutsättning. I blickpunkten står en analys av Mark Z. Danielewskis *Only Revolutions* (2006), ett verk som enligt Pressman på grund av sin svårtillgänglighet och dess fokus på sin egen medialitet/materialitet väsentligen påminner om den digitala modernismen. Till sist gör detta att den fråga som under läsningens gång legat under ytan måste ställas: Vad är egentligen digital modernism? Särskilt pockande blir denna fråga då slutsatsen av resonemanget om *Only Revolutions* är att den till innehåll, form och format ansluter till den digitala modernismen genom att uttrycka "the idea that literary revolution happens by looping back, by returning to the past in order to move forward" (174). Denna dubbelriktade

rörelse ses här som det som utgör själva essensen av digital modernism – "This is digital modernism", som Pressman avslutningsvis skriver (174) – ett påstående som i förlängningen gör begreppet svårhanterligt. För vad hamnar utifrån denna i högsta grad allmänt hållna definition innanför den digitala modernismen och vad hamnar utanför? Vad inkluderas och vad exkluderas? I detta sammanhang är det talande att bokens sista avsnitt bär rubriken "An Open-Ended Conclusion". Möjligtvis är det en medveten strategi från Pressmans sida att på detta vis lämna läsaren med en känsla av ovisshet. I vilket fall tvingar det läsaren av *Digital Modernism* att på samma sätt som när det gäller de digitala verk hon undersöker gå tillbaka till början och läsa om.

Christian Lenemark

ALFRED SJÖDIN

LANDETS SÅNGGUDINNA.

**JOHAN GABRIEL OXENSTIERNA
OCH NATURDIKTERNAS GENRER**

Goteborg & Stockholm: Makadam, 2014,
336 s. (diss. Lund)

Johan Gabriel Oxenstiernas diktning hör idag knappast till den levande litteraturen. När något av hans verk överhuvudtaget läses är det oftast *Dagens stunder* eller möjligen ett utdrag ur hans journal från ungdomen. Ytterst sällan stöter man på hans mest omfattande verk, *Skördarne*, som han arbetade med under många år och som trycktes i sin helhet 1797. Med detta verk önskade Oxenstierna skriva en svensk *Georgica* och dikten innehåller hyllningar av den svenska landsbygden, beskrivningar av jordbruk och trädgårdsskötsel och sedelärande episoder.

I sin sista version omfattade *Skördarne* nio sånger och ca 3 500 verser. Oxenstierna kommenterade själv att verket var "långt som evigheten" och Sven Stolpe skulle ett par år

hundra senare hävda att han endast kände till "en person i landet som orkat ta sig igenom alla verser" och att denne "torde ha fått men för livet av lektyren". Man skulle med andra ord kunna säga att det är ett verk som både till format och tematik är tämligen otillgängligt för en modern läsare. Också Oxenstiernas samtid upplevde att *Skördarne* erbjöd motstånd vid läsningen. För dem var vare sig format eller motiv särskilt främmande, däremot uttryckte många en osäkerhet kring verkets genretillhörighet och övergripande syfte.

Skördarne har därtill en komplicerad tillkomsthistoria. Oxenstierna skrev en första version under åren 1771–1773. Slutprodukten av dessa års arbete blev en dikt om tre sånger som endast förelåg i handskrift. Fjorton år senare inledde han en omarbetning av verket och under ett antal år publicerades då och då enskilda episoder som skulle komma att bli del av den helhet som slutligen publicerades 1797. Den senaste tryckningen av denna version skedde 1806, i Oxenstiernas samlade verk, medan den tidigare versionen från 1773 gavs ut av Holger Frykenstedt 1957. Det innebär att den läsande publiken under det senaste halvsekle i första hand har haft tillgång till en version av verket som var förhållandevis okänd fram till 1900-talet, medan den version som 1800-talets läsare kände till endast funnits tillgänglig i forskningsbibliotek.

Motståndet som *Skördarne* bjuder genom sitt format, sin genretillhörighet (eller brist på densamma), sina motiv och sin utgivningshistoria har dock inte avskräckt Alfred Sjödin, som har låtit verket, i alla sina versioner, ligga i fokus för sin avhandling *Landets SångGudinna. Johan Gabriel Oxenstierna och naturdiktarnas genrer*. Sjödin har tvärtom tagit fasta på den osäkerhet som dikten skapat hos sina läsare och använt den som utgångspunkt för sin undersökning, med fokus på frågor om genrer, i vid mening. Nära sammankopplat med genrefrågan är också frågor om syfte och bakomliggande ideologier.

Sjödin tar upp problem som flera före honom har lyft till debatt. Bör till exempel *Skördarna* betraktas som en instruktion i lantushållning, en lantlig idyll eller en beskrivande naturdikt? Vill författaren undervisa bönder eller kanske ifrågasätta genrehierarkier och finns det däri en kritik mot krig, eller kanske ett förespråkande av fysiokrati och en allmänt patriotisk hållning? Vad är egentligen poängen med dikten? Sjödin anser att svaret på dessa frågor går att finna om man utgår från den syn på, och diskussion kring, genrer som var tongivande i Oxenstiernas samtid. Avhandlingsförfattaren beskriver själv syftet med studien som att han vill "visa hur dikten *Skördarne* förhåller sig till de principer och kategorier som var styrande för den svenska gustavianska poesin". Han lägger en särskild tyngdpunkt vid hur Oxenstierna använder drag ur olika genrer för att "ladda bilden av jordbruket och lantlivet med mening". En underordnad ambition är att "visa på komplexiteten och potentialen hos det klassiska arvet".

Avhandlingens titel och beskrivningen av dess syfte kan ge intryck av att den främst är relevant för läsare som har ett särskilt intresse för svensk gustaviansk litteratur och genrefrågor, men studien spänner över ett fält som är mycket bredare än så. Sjödin låter frågorna om genre bli till en prisma som *Skördarne* bryts genom och på så sätt låter han oss tydligare se hela det spektrum av idéströmningar och teman som finns inlätade i dikten. Med de skiftande färger som prismet avslöjar målar Sjödin upp en levande bild av filosofiska, idémässiga och samhälleliga förändringar och förhandlingar som pågick under de decennier då verket *Skördarne* växte fram. Metodmässigt visar avhandlingen hur frågor om genretillhörigheter på ett fruktbart sätt kan användas för att få en djupare förståelse för såväl ett litterärt verk som den värld i vilket det tillkom.

Genrefrågan används också som ett sammanhållande kitt som gör att avhandlingen undviker att bli lika splittrad och spretig som

sitt studieobjekt. Även om den behandlar så skilda frågor som Georgicareptionen i Europa under 1700-talet, den politiska utvecklingen under den gustavianska perioden och pastoraldiktningens kvinnobild hålls texten samman genom att allt relateras till genreblandningen i *Skördarne*. Detta, i kombination med en väl genomtänkt disposition och ett klart och tydligt språk, gör att Sjödin inte bara håller en röd tråd, utan också lyckas med konststycket att ledsaga läsaren genom sina analyser av en komplex och omfattande dikt som dessutom föreligger i olika versioner.

Avhandlingen är uppdelad i två delar, där den första omfattar kapitel 1–3 och behandlar mer övergripande frågor om Georgicareptionen och naturdiktningens utveckling i Europa och Sverige under 1700-talet, Oxenstiernas tidiga diktning samt de övergripande principiella förhållningssätt till genreblandning, variation och lärodikt som dominerade i Oxenstiernas samtid. Första avdelning avslutas med en reflektion kring vad dessa olika faktorer betydde för genreidentiteten hos en dikt som *Skördarne*, vilket leder över till andra delen, där fokus ligger på tre specifika genrekonflikter inom verket. Kapitel 4 är vikt åt konflikten mellan lärodiktens didaktiska syfte och den deskriptiva diktens inriktning mot estetiska och emotionella upplevelser. Kapitel 5 ägnas en formell motsättning mellan det narrativa och det beskrivande och där behandlas även motsättningen mellan den pastorala diktningens erotiska prägel och en önskan att beskriva den lantliga befolkningen som särskilt dygdig. Kapitel 6 behandlar naturdiktens problematiska relation till eposgenren, vilket också kan tolkas som en konflikt mellan hyllande av krigiskt hjältemod och förespråkande av fredliga näringar.

Till skillnad från Martin Lamm vill Sjödin inte se det som kan uppfattas som en genremässig och ideologisk röra i dikten som ett uttryck för den enskilde författarens osäkra

hållning, utan han argumenterar istället på ett övertygande sätt för att Oxenstierna snarare speglade en rådande världsbild som var full av motsägelser. Han menar därmed att *Skördarne* kan ses som ett sätt att försöka sammanfoga olika typer av värden som existerade tillsammans. Han vill också förespråka ett synsätt där det ideologiska i dikten inte bara handlar om enskilda styckens politiska budskap, utan där ideologin kan ses i den helhet som diktens olika delar skapar. Även om det är vanskligt att sätta likhetstecken mellan författarens åsikt och diktens budskap när det gäller verk från en tid av ämbetsförfattare och repertoardiktning vill Sjödin ändå varna för att en alltför skarp åtskillnad mellan person och verk också kan leda vilse. Författarna var ju själva del av det samhälle vars ideologier de gav uttryck för, och i Oxenstiernas fall vill avhandlingsförfattaren inte se poeten som någon slags propagandist, utan tolkar det snarare som att dikten delvis var ett försök från författaren att övertyga sig själv, eller göra sin värld begriplig.

I denna anda visar också Sjödin hur motsägelserna i dikten i viss mån är på väg mot en slags harmoni. Medan ekon av pastorals erotiskt frigjorda landsbygdsbefolkning i beskrivningen av det arbetsamma och dygdiga bondeståndet kan ses som motsägelserfullt kan herdarnas och herdinnornas erotiska frihet också kopplas till föreställningar om samma typ av oförstörda oskuld som finns i bilden av den dygdiga lantbon. Samtidigt kan erotiska antydningar användas för att lätta upp texten och få läsaren att ta till sig ett moraliskt budskap som annars skulle kunna upplevas som alltför tungsmält.

Det kan här tilläggas att Sjödin också själv följer rekommendationerna från lärodiktsgenren om att författare bör låta variation i såväl innehåll som språklig utformning motverka leda hos läsaren. Frågor om genredefinitioner har potential att bli torr läsning, men ledan är långt borta för läsare av detta verk. Därtill är

avhandlingen vacker och läsarvänlig, med små vinjetter i början av varje kapitel, vilket gör läsningen extra njutbar.

Sammantaget är *Landets SångGudinna* en gedigen avhandling där författaren bottnar i sina resonemang kring såväl antikens genrebegrepp som 1700-talets retoriska konventioner. Den tillför utan tvekan en ny förståelse för både verket *Skördarne* och den tid det tillkom i, samtidigt som den visar hur genrefrågor kan vara en fruktbar ingång för att förstå verk från tidsperioden.

Avslutningsvis bör det tilläggas att Litteraturbanken var snabb med att uppfylla den önskan om en digitalisering av 1797 års version av *Skördarna* som Sjödin uttrycker i sin avhandling. Den som inte avskräcks av risken att få men för livet har därmed möjlighet att läsa Oxenstiernas verk i sin helhet på litteraturbanken.se.

Annie Mattsson

MARIA ULFGARD

LÄRA LÄRARE LÄSA. OM UTBILDNING AV SVENSKLÄRARE OCH LITTERATUR-UNDERVISNING I SKOLAN

Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 67, Göteborg & Stockholm: Makadam, 2015, 191 s.

Den svenska litteraturredidaktiska forskningen befinner sig sedan en tid i stark tillväxt. En av de många förklaringarna till detta är krasst materiell och pragmatisk: larmrapporter om minskad läsförmåga hos barn och unga framtvingar ett ökat intresse för frågor om litteratur och läsning, samtidigt som det blivit alltmer uppenbart att ett ämne som litteraturvetenskap har allt att vinna på att med större öppenhet och nyfikenhet ta sig an ämnets kopplingar till skolans och lärutbildningens litteraturundervisning. På många lärosäten är ämnet helt be-

roende av lärutbildningen för sin överlevnad, och att i ett sådant läge envist värna om ämnets ”renhet” och lämna didaktiken åt andra aktörer framstår som en allt annat än produktiv hållning. Istället för att se beroendeställningen som en börda och ett hot kan man vända på steken och konstatera att litteraturvetenskapen i jämförelse med många andra humanistiska discipliner är privilegierad genom att utgöra en helt central aktör i utbildningen av lärare i det som brukar kallas skolans största och viktigaste ämne: svenskämnet.

Men historien om litteraturvetenskapens roll i lärutbildningen är kantad av revirstrider, friktion och ömsesidigt misstroende. Litteraturvetarna kämpar för att bevara så mycket som möjligt av ämnet intakt, och att en stor del av studenterna går en yrkesutbildning och förväntar sig kunskaper som går att omsätta praktiskt i klassrummet, har man ofta sett som en urholkning av ämnets kärna. Omvänt så har många lärutbildare betraktat litteraturvetarna som didaktiskt ointresserade och omedvetna. Denna historieskrivning är naturligtvis förenklad och generaliserande – mängder av goda exempel på samarbeten finns. Men att den ringar in ett starkt och seglivat mönster tror jag de flesta som varit aktiva på fältet kan instämma i. Desto mera glädjande då att många litteraturvetare nu söker sig till didaktiken, inte ”under galgen” utan på grund av ett genuint intresse. Ett färskt exempel på detta är antologin *Litteratur och läsning* (Maria Jönsson & Anders Öhman (red.) 2015). Här mutas nya områden som omkringläsning, maskinläsning och intrigläsning in, och strålkastarljuset riktas mot fenomen som spänner över alltifrån problemen med att mäta läsförståelse till empatins paradoxer. Antologins författare kommer både från litteraturvetenskapen och lärutbildningen, och den sammantagna bilden präglas av stark mångfald och en välkommen vidgning av didaktikbegreppet.

Ett annat exempel på ny litteraturredidaktisk

forskning med hög både inomvetenskaplig och utbildningsvetenskaplig relevans är Maria Ulf-gards *Lära lärare läsa*. Boken är en redovisning av ett omfattande forskningsprojekt vars huvudsyfte har varit att ”undersöka utbildningen av blivande svensklärare med avseende på litteraturundervisning i skolan” (s. 15). Studien fokuserar både grundskolan och gymnasiet, och den huvudsakliga metoden är intervjuer med centrala aktörer inom såväl den högskoleförlagda som den verksamhetsförlagda utbildningen: studierektorer och undervisande lärare i litteraturvetenskap, universitets- och högskolelärare i svenskämnets metodikkurser, handledare i den verksamhetsförlagda utbildningen, samt, givetvis, lärarstudenterna själva. Tre lärarutbildningar i landet har undersökts, och trots att det totala antalet intervjuer och insamlade reflektionsdokument närmar sig tvåhundra, är Ulf-gard nogga med att poängtera att resultaten inte kan ses som representativa för alla lärarutbildningar. I kombination med tidigare forskning (inklusive exempel från övriga Norden) som tagit upp liknande frågeställningar framträder ändå några tydliga mönster (som jag återkommer till nedan). Centrala forskningsfrågor är ”vilka metodiska gestaltningar av litteraturundervisning som de tre lärarutbildningarna förmedlar och vilka metodiska gestaltningar de blivande svensklärarna önskar utveckla i sin kommande lärarprofession” (s. 15). En annan viktig fråga är hur litteraturläsningen legitimeras eller motiveras vid lärosätena, samt hur studenterna själva förhåller sig till frågan varför man ska läsa skönlitteratur.

Undersökningen visar på tydliga mönster som hänger samman med elevernas ålder och var i utbildningssystemet de befinner sig. I grundskolans tidiga år tycks mängdläsning vara framträdande; målet är att läsa så mycket som möjligt, och olika belöningssystem fungerar som smörjmedel för undervisningen. Färdighetsträningen dominerar, och skönlitteratur läses främst i språkutvecklande syfte.

En mycket vanlig genre som tränas är bokrecensionen, en skolspecifik genre som inte har något som helst att göra med hur en recension ser ut på en kultursida i dagspressen. I grundskolans senare år spelar också språkutveckling en stor roll, men kompletteras här med läsning som utgångspunkt för etisk och existentiell reflexion. Skolrecensionen är fortsatt vanlig. Det är först på gymnasiet som tankar om svenskämnet som ett bildningsämne artikuleras på ett mer uttalat sätt av informanterna. Kunskaper om litteraturhistoria och kulturarvet framhävs, liksom olika kommunikativa kompetenser.

Om man tittar på de olika aktörerna framträder också intressanta mönster. Litteraturvetarna strävar efter att den litterära texten själv ska stå i centrum, och de framhåller behovet av analytiska och distanserade lästekniker. Man är skeptisk mot ungdomslitteraturens stora plats i utbildningen, och värnar istället studiet av litteraturhistoria och äldre texter. Metodiklärarna intar en helt annan hållning, och poängterar att det handlar om en professionsutbildning och att det är viktigt med anpassning till rådande styrdokument i skolan och till barns och ungdomars egna erfarenheter och textvärldar. Handledarna på praktikskolorna betonar språkutveckling och ser arbetet med skönlitteratur som en del av men också underordnat detta syfte. Även andra motiv lyfts fram av handledarna, såsom kunskap, nöjesläsning och personlig utveckling, men gemensamt för alla motiven är enligt Ulf-gard att skönlitteraturens estetiska dimensioner hamnar helt i skymundan.

Ulf-gards slutsats blir att studenterna riskerar att komma i kläm mellan olika och inte sällan direkt motstridiga diskurser om litteraturundervisningens gestaltning och syften. De olika aktörerna tycks ofta arbeta var för sig, i parallella spår med olika syn på litteraturens funktioner och värden. En betoning av kanon, litteraturhistoria och textnära analysmetoder krockar därmed med uppfattningar

och praktiker som premierar elevantpassning, skolrelevans och styrdokument. Det blir upp till studenten själv att försöka få ihop det hela till en fungerande helhet. Ulfgard sätter här på ett övertygande sätt fingret på något av en ödesfråga för litteraturundervisningen i hela utbildningssystemet. Det saknas inte helt goda exempel på fungerande och fruktbara samarbeten, men dessa är för få. De olika aktörerna i utbildningen måste helt enkelt komma närmare varandra och försöka överbrygga de klyftor och dikotomier som studenterna nu istället lämnas ensamma att brottas med.

Ulfgards studie är rik på viktiga iakttagelser och resonemang. Som hon själv konstaterar bidrar den inte med någon helt ny kunskap utan bekräftar snarare den tidigare forskningen. Däremot blir skillnaderna mellan utbildningens olika aktörer tydligt synliggjorda och problematiserade, vilket måste sägas vara nog så angeläget.

Men kritiska synpunkter går givetvis att rikta mot studien. Jag saknar till exempel en utförligare definition av det för undersökningen så centrala begreppet metodisk gestaltning. Metodologiskt infinner sig den tänkbara invändningen att den huvudsakliga metod som använts, intervjun, inte alltid ger tillräckligt stöd för en del av de påståenden som görs. Intervjuer fångar in attityder, föreställningar och åsikter om undervisning, men inte den faktiska undervisningen. För att komma åt denna hade det ju bland annat krävts också klassrumsobservationer. Och ibland blir författaren iögonenfallande normativ; det gäller särskilt karakteristiken av handledarna på praktikskolorna som genomgående framstår som undersökningens ”bad guys”: ”Jag menar att dessa handledare inte utför sina plikter som lärare” (s. 160). Det är skillnad mellan att vara kritisk och mästrande. Jag känner mig inte heller särskilt övertygad av Ulfgards eget avslutande positiva bud på hur utvecklingen ska vändas. Hon pläderar för något hon kallar

”literary literacy”, som inte bara som begrepp är språkligt otympligt utan också får en alltför skissartad presentation. Man kan också ifrågasätta om det, som Ulfgard hävdar, verkligen är en kritisk diskursanalys som genomförs, därtill är referenserna till och tillämpningarna av denna teoribildning alltför få.

Sammantaget erbjuder Ulfgards studie ändå en perspektivrik bild av läget för litteraturundervisningen i skola och lärarutbildning. Och läget är, som framgått, inte det bästa. Men kanske, i ärlighetens namn, inte heller det sämsta. Det är hur som helst en stor styrka att göra en samlad och jämförande analys av utbildningens centrala aktörer och deras syn på litteraturens och litteraturundervisningens syften och iscensättningar. Viktiga motsättningar blir synliga, och alla dessa kanske inte kan överbryggas. Men att få dem tydligt redovisade och diskuterade innebär förhoppningsvis ökade möjligheter för den produktiva dialog om litteraturens ställning i skola och lärarutbildning som är så viktig att föra och fördjupa.

Magnus Persson

ANN ÖHRBERG

**SAMTALETS RETORIK. BELEVADE
KULTURER OCH OFFENTLIG
KOMMUNIKATION I SVENSKT 1700-TAL**

Höör: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2014), 242 s.

Det har nog aldrig samtalats så mycket om samtal som under 1700-talet. Att konversationen kom att spela en så central roll i det allmänna medvetandet beror delvis på att idén om ett samtal lätt lånar sig till en utvidgad betydelse, som det *offentliga* samtalet. Men om samtalet tjänar som en modell för den framväxande offentligheten vet vi också att varje samtal i praktiken präglas av särskilda koder som måste accepteras för att en interlokutör ska tas på allvar. Dialogen kan tyckas mindre regelstyrd

än hyllningstalet, men det beror till stor del på att de flesta av dess regleringar är en fråga om den talandes karaktär snarare än om formell färdighet. När det officiella talet (*oratio*) under 1700-talet delvis får lämna plats åt samtalet (*sermo*) som modellbildande talhandling, är det en process som innebär såväl stor befrielse som nya och mer subtila gränsdragningar. Att förstå dessa mekanismer under framväxten av den svenska offentligheten är syftet med Ann Öhrbergs *Samtalets retorik*. Studien försöker ringa in relationen mellan samtalet och idén om det offentliga genom att undersöka två arenor där föreställningar om det goda samtalet och belevad kultur sätts i spel: essäpressen under förra hälften av 1700-talet och de vittra samfundet under dess andra.

Kapitel 1 etablerar det teoretiska ramverket men ger också perspektiv på framväxten av offentligheten och dess relation till retoriken. Habermas grundläggande arbete om den borgerliga offentligheten diskuteras och kompletteras i viktiga avseenden. Dessa rör framför allt relationen mellan offentligt-privat och öppet-fördolt, och, nära förbundet med dessa, en anorlunda syn på språkets transparens. Denna retoriska dimension kommer att visa sig viktig, då det svenska offentliga samtalet gör bruk av mer indirekta tekniker vilka ”knappast utgjorde exempel på deliberativa språkakter i den habermaska meningen, men som inte desto mindre var politiskt laddade” (s. 23). För att belysa dessa mer indirekta drag i kommunikationen tas Kenneth Burke till hjälp. Vad gäller uppfattningen av vilka platser som hör till det offentliga är det Hannah Arendts mer flexibla syn som får komplettera Habermas och pluralisera hans uppfattning om den enhetliga offentligheten. Återstoden av kapitlet ägnas frågan om hur samtalet ska förstås i relation till denna offentlighet. Det framväxande samtalet situeras mot bakgrund av den normativa retoriska traditionen, som visserligen knappast går under men på avgörande punkter omför-

handlas under perioden. ”Samtalet” är heller inte enbart konversation i största allmänhet, utan också en kodifierad retorisk form, *sermo*, vars ställning i svenskt 1700-tal lyfts fram genom en beskrivning av utgivning och översättning av klassiska texter. I viss mån innehåller alltså den retoriska traditionen verktyg för att beskriva det framväxande samtalet, och förändringar i uppfattningen av *sermo* återspeglar förskjutningarna på det sociala planet. Om den traditionella retoriken tränat den (manlige) medborgaren till en offentlig funktion och etablerat ett system av noggranna överensstämmelser mellan position och sätt att yttra sig, störs detta av den belevade kulturens mer flexibla ideal. Könsvisionen är här central, då det belevade samtalet till stor del sågs som en produkt av kvinnornas förädlade inflytande på umgänget. Men snarare än att ses som en triumf för kvinnligheten bör denna process (vilket den följande undersökningen återkommer till) ses som präglad av rädsla för dess alltför långtgående inflytande på sederna, och ett därpå följande behov av nya gränsdragningar.

Den första undersökningsdelen, kapitel 2, behandlar den svenska essäpressen. Ett stort material har här gått igenom i jakt på dels diskussioner som låter oss ana en idé om samtalet, dess form och vilka som ges tillträde till det, men också hur samtalet som ett formellt medel kommer till användning. I förlängningen handlar det om hur essäpressen inte enbart reflekterar en framväxande offentlighet, utan aktivt bidrar till att skapa den. Essäpressen sägs fungera som en *performativ* för offentligheten. Med detta menas att den aktivt bidrar till att skapa en föreställning om det offentliga samtalet, men också att den genom sitt tilltal upprättar subjektspositioner som läsarna kan inta och skapar modeller för tal. Undersökningen riktar alltså inte in sig på de sakfrågor som pressen debatterar, utan dess sätt att framställa ett samtal, samt dess utsagor om den ideala kommunikationen och vilka som kan ingå i den. I detta

syfte plockar författaren exempel från ett stort antal svenska publikationer, men drar också paralleller till den utländska pressen och de vetenskapliga perspektiv som anlagts på den.

Tilltalet till läsekretsen blir av central betydelse, och ur denna synvinkel spelar det inte så stor roll om det rör sig om ett tilltal till den faktiske läsaren (till exempel prenumeranten) eller om tilltalet är fiktivt – det centrala är sättet att ge en bild av ett samtal som pågår här och nu och där adressat och avsändare är delaktiga. Andra viktiga inslag är de fiktioner som essäpressen skapar: dess typiska persongallerier men också de platser som framställs som arenor för det goda samtalet. Hur ser då ett sådant samtal ut? Vilka koder styrs det av? Föga förvånande finner vi här den *juste milieu*-inställning till kommunikationen som ofta setts som den belevade kulturens kännetecken: den ideala talaren är inte en specialist med obskyr lärdom, men inte heller alltför lättsinnig. Den balans som krävdes av en deltagare i detta samtal får en nyttig belysning utifrån ett könsperspektiv. De ytterligheter som ständigt kritiserats – pedanten, respektive den ytliga ”sprätthöken” – kan ses som en konversatör som inte polerats genom umgänge med kvinnor, respektive en effeminerad man som lagt sig till med kvinnlighetens sämsta egenskaper. Denna grundläggande indelning samspelar också med ideologiska konjunkturen i samtiden, som den merkantilistiskt färgade motsatsen götiskt-franskt.

I allmänhet kan framhåvas som en styrka i analyserna att textmaterialet sätts i samband med sina socialhistoriska förutsättningar. Så är exempelvis det fikionaliserade kaffehuset – en typisk plats för essäpressens samtal – något delvis annat än de verkliga kaffehusen, och relationen mellan dem preciseras förtjänstfullt. Värdefullt är också belysandet av de kvinnliga motstrategier som avviker från det gängse mönstret – publikationer som för kvinnors talan eller vars styrande fiktiva gestalt (dess

”eidolon”) är kvinnlig. Detaljkonskapen om den svenska kontexten och de upplysande internationella jämförelserna gör detta kapitel rikt.

Det är svårt att inte känna av en viss diskrepans mellan bokens första undersökningsdel och dess andra, vilken behandlar de vittra samfunden (kapitel 3). Medan vi har att göra med pressen är samtalets form klart avläsbar, men vad gäller samfunden har få textexempel överlevt som kan sägas illustrera ett samtal eller ge annat än högst indirekta bevis på de samtal som där fördes. De textexempel som analyseras tillhör snarare den epideiktiska genren, vars monologiska hållning har föga gemensamt med samtalet, och vars mer bipolära uppdelning mellan klander och hyllning kan tyckas utesluta just det sansade mellanläge och den flexibilitet som samtalet kräver. Författarens synpunkt, att epideiktisk retorik och *sermo* hänger nära samman (s. 38, 120, 177) utvecklas aldrig i tillräcklig detalj för att bli övertygande. Även om kapitlen väl snarare ska ses som någorlunda separata delundersökningar, störs det naturliga sammanhanget med det retoriska ramverk som etableras i det inledande kapitlet och som fungerat utmärkt vad gäller analysen av essäpressen.

Med det sagt innehåller dock genomgången av de vittra samfunden mycket av intresse för den övergripande frågeställningen, även om det snarare blir frågan om vilka *ideal* som framställs i texterna. I *Utile dulcis* hyllningstal hittar Öhrberg tydliga exempel på hur den gode medborgaren bör vara beskaffad och de drag som definierar belevnheten. Ett mer oväntat material tas i bruk då författaren undersöker det Kungl. Göteborgska Vetenskaps- och Vitterhetssamhället, och de där publicerade poetiska hyllningarna till Handeln och Fiskerierena. Dessa utgör aparta men också intressanta vittnesmål om hur handel och konsumtion hänger samman med de nya idealen – och plockar på så vis upp en tråd från det föregående kapitlet.

Särskilt värdefull är den sociologiska analysen av samfundens sammansättning. Det arbete som lagts ned på att nå säkra fakta om de kvinnliga medlemmarna har gett utdelning. Vad gäller de vittra samfunden handlar det nämligen inte enbart om hur föreställningar om kvinnligt och manligt ingick i modellen för det ideala samtalet, utan det handlar också om rent sociala mekanismer. Denna analys är nödvändig för att fånga den något paradoxala dynamiken i hur kvinnornas förhållande till samtalet utvecklas under epoken. Medan "det kvinnliga" behövdes som ett inslag i idén om det goda samtalet, visar sig faktiska kvinnor vara allt mindre nödvändiga. I det nya medborgarideal som framträder mot slutet av seklet har de spelat ut sin roll, och har också rent konkret utmönstrats ur samfunden. Utifrån denna övergripande berättelse kan också Tankebyggarordens ställning preciseras på ett upplysande sätt. Öhrbergs synpunkt, att Tankebyggarorden efter den första uppdelningen, då den kom att centreras runt Nordenflycht, kom att utgöra en utveckling i riktning mot den litterära salongens feminina sociabilitet (s. 125–126), är visserligen svår att belägga men tycks både rimlig och stimulerande. Beskrivningen av den senare Tankebyggarordens andliga fysionomi – gammalmodig genom sin anslutning till salongskulturen, modern genom sin distans till kungamakten – är en värdefull precisering i ljuset av hur de andra vittra samfunden framställs.

De två undersökningsdelarna, kapitlen 2 och 3, hakar i varandra kronologiskt och bygger på så vis upp en övergripande berättelse om det svenska offentliga samtalets förändringar. Det är en berättelse som aldrig släpper frågan om kön ur blicken och det är nog på just detta område som boken är som mest övertygande, och tillför mest till den existerande forskningen om det svenska 1700-talets talande och skrivande människor. Perspektivet saknas ofta i den forskning som inriktar sig på retoriken som sådan. Samtidigt spelade föreställningar om manligt och kvinnligt en grundläggande roll i epokens egen förståelse av talekonstens och samtalets väsen, och Öhrberg lyfter fram detta i materialet utan att göra sig skyldig till någon alltför långsökt tolkning. På det huvudsakliga ärendets nivå kan arbetet alltså beskrivas som övertygande. På det enskilda kapitlets nivå kan det beskrivas som uppslagsrikt, men också som svårmanövrerat och stundvis otydligt. Undersökningsobjekt på olika nivåer uppträder ofta sida vid sida och underrubrikerna är inte alltid till hjälp. Vill vi sänka oss ytterligare en nivå i texten såväl som i petighet kan påpekas att boken skulle mått väl av en striktare korrekturläsning. Särskilt bokens första del innehåller alltför många inadvartenser för att det inte i någon mån ska störa läsningen.

Alfred Sjödin